



**Д.О. ЄРМОЛЕНКО,**  
кандидат юридичних наук, доцент  
(Класичний приватний університет)

## ОСНОВНІ ВНУТРІШНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ

**Ключові слова:** *правова свідомість, молодь, формування правової свідомості, внутрішні фактори, духовність.*

Правосвідомість людини не виникає з моменту народження, вона формується поступово та триває по мірі дорослішання протягом всього життя людини. Поняття «фактор формування правосвідомості» особистості використовується у вітчизняній науці з середини 80-х років минулого століття. Зазвичай під цим терміном розуміється «умова, що впливає на формування правосвідомості особистості, тобто явище матеріального чи духовного життя, яке викликає певні кількісні та якісні зміни у її функціонуванні. У вузькому значенні він означає фактор, який є важливим для реалізації явища, але не породжує його безпосередньо, як це властиве причині» [9, 96].

Природно, що формування правосвідомості відбувається в результаті взаємодії особистості з іншими індивідами, соціальними групами та державою шляхом інтелектуального засвоєння отриманих відомостей про правові явища та психологічного вироблення власного ставлення як суб'єкта до цих правових явищ. Таким чином, фактори, що впливають на формування правосвідомості молоді, утворюють дві великі групи, що відрізняються *за напрямом впливу* на свідомість: *внутрішні* – індивідуальні особливості кожної молодої людини; *зовнішні* – діяльність інших суб'єктів, спрямована на формування правосвідомості молоді.

У сучасній науковій спеціалізованій літературі пропонується досить широкий перелік *внутрішніх факторів* формування правосвідомості молоді. Так, Н.Ю. Євплова зазначає, що існують певні «властивості індивіда, які не залежать від його волі і являють собою константи». Це, передусім, «низка психічних захворювань, які виключають будь-яку розумову діяльність; рівень розвитку розумових здібностей або, іншими словами, «коефіцієнт інтелекту», що впливає на якість правових знань» [7, 91]. Важко сперечатися з тим, що для того, щоб повною мірою розуміти сутність правових приписів, необхідно досягнути такого рівня розвитку («коефіцієнту інтелекту»), який би дозволяв усвідомити існування вимог, що виходять від невизначеного кола осіб, від суспільства.

Звичайно, питання про вплив на формування правової свідомості розладів нервової системи та низьких розумових здібностей потребують окремого дослідження. І такі дослідження вже проводяться. Так, в Росії цими проблемами займається Санкт-Петербурзька правознавчої група з розвитку правосвідомості осіб з вадами розумового розвитку, в Україні питання формування правосвідомості дітей з вадами інтелектуального розвитку розробляються Інститутом корекційної педагогіки і психології Національного

педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, зокрема О.О. Ляшенко [11], Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка (А.М. Гаман [5]) та іншими.

Однак, на нашу думку, слід відрізнити вродженні психічні, нервові чи розумові вади дитини та ті вади, що почали формуватися з вини батьків чи інших осіб з самого народження дитини. Як справедливо зазначає В.М. Сапогов, діти та підлітки дуже болісно сприймають байдужість до себе з боку дорослих, суспільства в цілому. Деякі батьки, вихователі дитячих садків, вчителі молодших класів не вважають за необхідне або не бажають вникати в конфлікти дітей; несправедливо суворо ставляться до одних та незаслужено поблажливо до інших. Все це є нічим іншим, як уроком свавілля, який яскраво запам'ятовується усіма дітьми. Такі враження накопичуються в психіці скривдженої дитини, а іноді й інших дітей. Навіть незначні образи знаходять своє місце у підсвідомості, щоб одного разу проявитися неправомірним або просто небажаним вчинком [15, 39]. Кримінологи наголошують на тому, що подібні ситуації призводять до конфліктів, які можуть приймати форму правопорушень. Так, проведений Ю.М. Антоняном аналіз несвідомих мотивів злочинної поведінки дозволяє зробити висновок, що «неусвідомлюване відчуття своєї неповноцінності... може мотивувати багато злочинів» [2, 178].

Ще одним внутрішнім фактором формування правосвідомості молоді Н.Ю. Євплова називає «певні особливості характеру – сила волі, темперамент та інші, що можуть бути змінені людиною самостійно або під впливом зовнішніх обставин». Всі зазначені фактори авторка об'єднує поняттям «психофізіологічні особливості людського організму» [7, 91].

Чи не найважливішим внутрішнім фактором формування правосвідомості молоді є індивідуальні моральні засади кожної молоді людини. Правова соціалізація молоді співпадає у часі з її моральною соціаліза-

цію. Природно, що без засвоєння певних моральних норм та принципів неможливо сформувати відповідне ставлення до правових явищ. Зв'язок правової та моральної соціалізації настільки тісний, що деякі дослідники навіть використовують поняття «морально-правова соціалізація особистості» [20]. Для розуміння цієї категорії особливе значення має проблема співвідношення права та моральності. Синтез права та моральності у вітчизняній філософії права здійснювався як на релігійній, так і на раціональній основі та відображав соціальну універсальність вітчизняної духовної культури, в якій свобода отримала соціальний вимір. Так, І.А. Ільїн зазначає: «Слов'янська свобода реконструюється як процес та якість життя людини в рамках протополітичної організації». На тісний взаємозв'язок між правом та моральністю вказував і В.С. Соловйов, який писав, що: «право є нижня межа або визначений мінімум моральності» [16, 328]; «... право є примусова вимога реалізації мінімального добра, або порядку, що не допускає відомих проявів зла» [16, 329]. Г.Ф. Шершеневич вважав, що розвиток правосвідомості не може відбуватися поза розвитком моральності: «Норми права засвоюються тими самими способами, що і норми моральності. Оскільки значна кількість норм права за своїм змістом співпадає з моральними, то сприйняття моральних поглядів спричиняє і пізнання юридичних вимог» [1, 152–153]. Аналогічну точку зору висловлюють і сучасні дослідники: «Моральна поведінка правомірна завжди, коли правові норми втілюють моральні встановлення суспільства» [18, 24].

Розвиток правосвідомості часто пов'язують із розвитком духовності. Так, В.І. Іванов вважає, «що правосвідомість це не лише правова психологія та правова ідеологія. Правознання людини є актом совісті, що перевіряє відповідність свобідної волі людини, її діянь та помислів законам моральності, даним від Бога. Цей акт містить багато: оцінку справедливості діянь

та думок; він викликає страх та радість; породжує сором, стан дискомфорту; надає впевненості та сил; надихає та паралізує» [8, 110].

Поняття «духовність» дуже складне та багатогранне, сьогодні в науці склалося декілька підходів до її розуміння.

1. *Онтологічний підхід.* Духовність – пріоритет вищих загальнолюдських значень сенсу життя, вихід людського світосприйняття за межі матеріальних потреб, піднесення над ними та набуття нових безкорисливих потреб.

2. *Аксіологічний підхід.* Духовність – інтегральна властивість, яка належить до сфери загальнолюдських цінностей, що визначають зміст, якість та спрямованість людського буття та людський образ у кожному індивіді.

3. *Праксеологічний підхід.* Духовність – процес та результат свідомо-вольової діяльності людини, яка виробляє у боротьбі зі своєю нижчою природою свої вищі якості та перетворює їх в практику людського життя.

4. *Екзистенціальний підхід.* Духовність – іпостась конкретного життя людини, її інтелектуальні, вольові сили, які у своїй творчо-конструктивній можливості спрямовані на перетворення та вдосконалення як внутрішніх особливостей особистості, так і зовнішніх обставин.

6. *Антропологічний підхід.* Духовність – це не лише якість особистості, це спосіб людського існування, який являє причину всього того, що відбувається з людиною.

Окрім наведених, в літературі існують ще й *трансцендентне, герменевтичне, педагогічне* та інші визначення поняття «духовність» [4, 92–94].

Разом з тим, деякі дослідники розглядають правову соціалізацію поза моральною складовою правосвідомості. Так, наприклад, Ж. Карбон'є (Франція), прихильник американської школи правової психології, який одним з перших використав цей термін, зводив основне значення правової соціалізації до процесу «юридизації», а

І. Сабо (Угорщина) обмежував цей процес формуванням юнацької правосвідомості [10].

Хоча в цілому можна погодитися із Т.Л. Теніловою, що аморальна молода людина більш схильна до спонукань, що суперечать потребам, інтересам та цінностям соціально-правової сфери, оскільки вона вже набула навичок зневажливого ставлення до вимог соціуму [19, 13–14]. Це доводить залежність стану правосвідомості молоді від сформованого внутрішнього духовного світу. Більш того, саме духовність, в якій виражається цілісність людини у її ставленні до соціально-правових цінностей, може розглядатися як інтегративний компонент правосвідомості молоді.

Отже в процесі формування правової свідомості молоді величезне значення має формування у особи моральних цінностей та норм. Адже, як зазначають автори «Етики права», кожна людина в процесі своєї життєдіяльності «демонструє своє моральне ставлення до сформованих правових норм» [3, 24].

О.В. Татарінцева до внутрішніх факторів формування правосвідомості відносить «рівень сформованості загальної ієрархії ціннісних уявлень та життєвих установок, духовного світу, моральних переконань» [18, 21]. Домінування в свідомості молоді людини потреб, які не сприяють розвитку особистості і які суспільством не заохочуються (гіпертрофовані матеріальні претензії; орієнтація на потреби, що суперечать інтересам та цінностям суспільства; крайня бідність, обмеженість кола потреб тощо), сприяють формуванню у неї «негативного ставлення до права, тому що воно, як правило, не лише не сприяє, але й прямо перешкоджає їх задоволенню» [13, 120].

Українські дослідники (М.І. Козюбра, В.В. Оксамитний, П.М. Рабинович) в роботі «Правове виховання молоді» до факторів, що впливають на формування правосвідомості молоді, також відносять «спотворення ієрархії потреб дитини, що є результатом впливу соціального середо-

вища» [14, 53]. В такому випадку багато переваг права для такої дитини виявляються зайвими, незатребуваними і не можуть бути ним відчуті, оцінені. Тобто право для нього – не цінність, а свого роду перешкода для здійснення життєвих планів [14, 53].

Категорія «життєві плани» отримала розповсюдження в науці як форма «конкретизації та деталізації життєвих програм» [21, 139], у відповідності до яких здійснюється певний тип поведінки, формуються ідеологічні та психологічні компоненти правосвідомості молоді. В свою чергу під «життєвою програмою» розуміється «система установок та рішень суб'єкта, що відображає його потреби та спрямована на збереження і зміну його суспільного положення за наявних або передбачуваних обставин» [14, 28]. Будь-яка життєва програма молоді людини не може обійтись без правових елементів. Перш за все, у ній знаходять відображення соціальні можливості, що визначаються конкретним соціально-правовим статусом молоді. До того ж життєва програма передбачає знання індивідом алгоритмів дій, необхідних для її здійснення, значну частину яких складають юридичні приписи.

Окрім життєвих планів та програм до внутрішніх факторів формування правосвідомості можна віднести ще «життєвий досвід», який на думку В.О. Щегорцова є «джерелом правової інформації і виступає як результат зіткнення з державно-правовими явищами в різних суспільних відносинах» [22, 98]. Саме життєвий досвід закріплює вибіркове відношення до оточуючої соціально-правової дійсності у вигляді навичок та звичок.

До внутрішніх факторів, що впливають на правосвідомість молоді, дослідники відносять і «конфлікт нормативних цінностей», який відбувається у свідомості, як правило, підлітків, в зв'язку з психологічними протиріччями їх віку, і, перш за все, дисгармонією потреб та можливостей, цілей та засобів їх досягнення. Так, О.О. Глісков та М.Г. Садовський зазнача-

ють, що бажана мета виглядати дорослим знаходить своє втілення у підлітків в помилкових формах досягнення дорослості: куріння, вживання алкоголю, протиправні вчинки [6, 71].

Ще одним внутрішнім фактором формування правосвідомості молоді дослідники (Н.Ю. Євплова, М.І. Максимова) називають «рівень професійної освіти (кваліфікації)» [7; 12]. Природно, що отримання вищої освіти (незалежно від рівня кваліфікації) впливає на процес правової соціалізації молоді людини. Це твердження однаковою мірою справедливо як для студентів-юристів, так і для студентів неюридичних спеціальностей. Останні обов'язково вивчають дисципліни, в рамках яких отримують знання щодо правових явищ («Правознавство», «Основи держави і права», «Конституційне право України» тощо). Особливість формування правосвідомості студентів-юристів полягає в тому, що на початку навчання вони є носіями повсякденної правосвідомості, потім протягом навчального процесу вони поступово переходять до групи носіїв професійної правосвідомості, а частина студентів, які найбільш здатні до дослідницької діяльності, – в групу представників наукової правосвідомості. Але, як відомо, лише знання правових норм не є гарантією високого рівня правосвідомості, запорукою правомирної поведінки особи.

Проблема низького рівня освіти та кваліфікації молоді особливого значення набуває у сучасний період, адже вона тісно пов'язана з формуванням правових настанов особистості. Сучасна молодь, у своїй більшості, не володіє високою трудовою кваліфікацією та, через соціально-економічні умови, що склалися в нашій країні, або не намагається її отримати, або не має такої можливості. Це призводить до формування у некваліфікованого молодого працівника «петиційної, благальної» [17, 182] (за визначенням Е.Ю. Соловйова) правосвідомості.

## Список літератури:

1. Антология мировой правовой мысли в пяти томах. Т. V. Россия IX–XX век / И.А. Исаев, Г.Ю. Семигин. – М.: Мысль, 1999. – 829 с.
2. *Антонян Ю.М.* Бессознательное в мотивации преступного поведения / Ю.М. Антонян // Криминальная мотивация. – М., 1986. – С. 170–188.
3. *Букреев В. И.* Этика права: От истоков этики и права к мировоззрению: учеб. пособие / В.И. Букреев, И.Н. Римская. – М., 1998. – 336 с.
4. *Вырщиков А.Н.* Патриотическое воспитание молодёжи в современном российском обществе: монография / А.Н. Вырщиков, М.Б. Кусмарцев. – Волгоград: Авторское перо, 2006. – 174 с.
5. *Гаман А.М.* Особливості засвоєння правових знань розумово відсталими школярами / А.М. Гаман // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Вип. XII. Серія: соціально-педагогічна. – Аксіома, 2009. – С. 159–164.
6. *Глисков А.А.* Особенности правосознания подростков / А.А. Глисков, М.Г. Садовский // Молодежь в условиях социально-экономических реформ: материалы междунар. науч.-практ. конф. – Вып. 2. – СПб, 1995. – С. 71–73.
7. *Евплова Н.Ю.* Правовое сознание молодежи: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н.Ю. Евплова. – Волгоград, 2000. – 197 с.
8. *Иванов В.* Вера – совесть – правосознание – государство / В. Иванов // Право и жизнь. 1994. – № 6. – С. 98–126.
9. *Ишкильдина Г.Р.* Правосознание молодежи: проблемы становления и эволюции в современных условиях: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Г.Р. Ишкильдина. – Уфа, 2002. – 164 с.
10. *Карбонье Ж.* Юридическая социология / Ж. Карбонье. – М.: Прогресс, 1986. – 350 с.
11. *Ляшенко О.О.* Формування правової вихованості дітей з вадами інтелектуального розвитку: сутність, структурна організація, динаміка формування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fkspp.at.ua/konf/Uch2/310.pdf>
12. *Максимова И.М.* Правосознание как источник правового поведения личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / И.М. Максимова. – Тамбов, 2005. – 181 с.
13. *Олейников В.С.* Правосознание личности: социально-правовой аспект: монография / В.С. Олейников. – СПб: МИНПИ, 2004. – 210 с.
14. Правовое воспитание молодежи / [отв. ред.: Н.И. Козюбра, В.В. Оксамытный, П.М. Рабинович]. – К., 1985. – 320 с.
15. *Сапогов В.М.* Теоретико-правовые аспекты деятельности воспитательных учреждений по формированию правового сознания детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей: монография / В.М. Сапогов. – Псков, 2008. – 252 с.
16. *Соловьев В.С.* Оправдание добра / В.С. Соловьев. – М.: Республика, 1996. – 478 с.
17. *Соловьев Э.Ю.* Правовой нигилизм и гуманистический смысл права / Э.Ю. Соловьев // Квинтэссенция: философский альманах. – М.: Политиздат, 1990. – С. 162–235.
18. *Татаринцева Е.В.* Правовое воспитание (методология и методика): метод. пособие / Е.В. Татаринцева. – М., 1990. – 175 с.
19. *Тенилова Т.Л.* Отражение временных свойств в общественном правосознании современной России / Т.Л. Тенилова // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2005. – № 2. – С. 9–14.
20. *Шапиева О.Г.* Проблема нравственно-правовой социализации личности: концептуальный и практический аспекты / О.Г. Шапиева. – СПб, 1996. – 213 с.

21. Шланек Н.А. Категория «жизненные планы» / Н.А. Шланек // Философские науки. – 1974. – № 5. – С. 139–141.

22. Щегорцов В.А. Социология правосознания: монография / В.А. Щегорцов. – М., 1981. – 174 с.

*РЕЗЮМЕ*

В статье проанализированы основные внутренние факторы формирования правового сознания молодежи. Делается вывод, что к таковым могут быть отнесены: коэффициент интеллекта; психофизические особенности организма человека; уровень развития жизненных установок, духовного мира, нравственных убеждений; жизненный опыт; уровень профессионального образования и т.д.

*SUMMARY*

The article analyzes the major internal factors of the legal consciousness of youth. It is concluded that to those may include: IQ, psycho-physical characteristics of the human body, the level of development of attitudes, spiritual peace, moral beliefs, life experiences, the level of vocational education, etc.

*Рекомендовано кафедрою теорії та історії  
держави і права*

*Подано 03.09.1012.*